

HIZKUNTZEN OSASUNA. NEURBIDE ETA DIAGNOSI LINGUISTIKOAK

Miren Lourdes Oñederra

Atarikoak

Dressler-en 1988ko "Language death ('Hizkuntz heriotza)" lana izan nuen gai honetan murgiltzeko tranpolin. Honetan eta bere beste lan batzuetan ikasi nuen hizkuntzalaritzatik ere badagoela zeresanik interesgarri bezain iheskor den arazo honen inguruan eta ez dela ikerketa eremu makala euskararen egungo egoera hobeto ezagutzeko.

Bestalde euskararen azterketak izan dezake emaitzarik hizkuntzalaritzaren iker-eremuan. Izan ere, hizkuntz heriotza, hizkuntz galpena eta hizkuntz iraupenari buruzko lanak nahikoa alor berria dira hizkuntzalaritzan. Gehien aritu direnek ere onartzen dute asko dagoela egiteko eta egindakoa ezin dela oraindik teoriatzat jo. Zailtasun nagusienetakoa da munduko hizkuntza minoritario ezberdinei buruzko ikerlan zabal aski ez dagoela oraindik eta, horregatik, hipotesi orokorrek kasu gutxiegi dituztela oinarri. Nere lana euskara eta gazteleraren arteko harremanen ulermenean aurrerapausu izatea nahi nuke eta, honela, ikerketa linguistikoaren alor honetarako gugandikako ekartzearen hasiera.

Beste inguru askotan bezala (linguistika formalen erreinuan bizi gara), orain arte euskara eta gazteleraren indarren desberdintasunak soziolinguistikaren aldetik ikusi izan dira. Nik dakidala idazleek ere hizkuntzalariok baino lehenago piztu dute argi gorria, (ikus Mikel Fernandez "Euskreole", *Egin* 90.XII.11, besteak beste). Esango nuke eremu honetako arazo linguistikoei (berez eta berex) gutxi erreparatu zaiela hizkuntz jabekuntzaren azterketetan ezik eta noizean behin egunkarrietatik datozkigun garbizaleen arrenkura ez-guztiz-zientifikoetan ezik. Ez dezala inork pentsa oro har garbizaletasunaren kontra ari naizenik. Bihoa aurretik, gaia beste artikulua baterako utzi behar bada ere, horixe dela hizkuntza baten osasun makalaren seinale nabarmenenetakoa: puristarik eza.

Zer gertatzen da, bada, euskararekin XX. mendearen azken honetan? Heriotz bidean al da euskara, hil zorian dauden hizkuntza horietakoa al dugu? Galdera hau ikerkuntzaren abiapuntu eta tresnatzat hartu nuen: egun hitz egiten den hizkuntzaren sintoma linguistikoei begiratzeko antiojutzat, alegia.

Ikuspuntua eta ingurukoak

Esan bezala nere azterketaren muina linguistikoa bada ere, linguistikaz kanpoko zenbait elementu aintzakotzat ez hartzea zentzugabea eta miopea litzateke. Euskaldunentzat (honen irakurlearentzat beraz) ezagunak direnak alde batera utzirik, lan hau bideratzean kontuan izanak nahi nituzke adierazi laburki.

Hasteko eta argitasunaren mesedetan, esan behar dut mugaz honuntza erabiltzen den euskaraz ari naizela. Leku eta denborazko hesiez gainera, neure ezagutzarenak daude eta oraingoz esan dezakedana ezaguna da: mugaz handikako euskararen egoera soziolinguistikoki hemengoa baino txarragoa dela. Izan dezake honek hizkuntzalaritzatik aztertu beharreko ondoriorik, daitekeena bait da isolamenduagatik zenbait kasutan linguistikoki gordeago izatea.

Mailari buruzko eztabaida luze eta aberatsa gerta baliteke ere, uste dut edonork onartzen duela ofizialtasunak lagundu egiten diola euskarari eta, legearen aldetik bederen oraingo egoera lehengoa baino hobea dela hizkuntzarentzat. Hala ere, gazteleratikako interferentziaren indarra nabarmenagoa da sarritan egungo euskararen.

Batetik, itzulpenarena aipatu behar da. Itzulpen munduan bizi gara: euskara ehuneko handi batean itzulpen hizkuntza da, itzulpenaren fruitu sortzen eta "existitzen" dena, itzulpen hori gehiegitan gazteleratikakoa izaten delarik. Gazteleraz izandako elkarrizketen isladaren islada izaten dira goi mailako biltzarren akta ofizialak edota bestelako bileren ondorio daitezkeen panfletoak, gazteleraz redaktaturikako editorial edota artikuluen itzulpen zenbait aldizkaritakoak, gazteleraz pentsaturikako kontsignen itzulpen manifestazioetako oihuak, gazteleraz argitaraturikako testu liburuen ordain editorial irakaskuntzarako materiala, gaztelerazko edota gazteleraturikako gidoen itzulpen telebistako asko eta asko behintzat. Itzulpenak, kasurik onenean ere eta batipat hizkuntza sortuarekiko itzuliaren handitasun erlatiboagatik, zuloak egiten ditu hizkuntzaren beregaintasunean, menpekotasunaren hedadura sendotuaz.

Bigarren, merezi baino laburrago, gutxiengoaren hizkuntzaren azterketek mahai gainean ipini duten gai garrantzitsu bat aurkeztu nahi nuke, gerokorako ezinbestekoa iruditzen bait zait. Hitzun komunitatearen definizioaz ari naiz. Dorian-ek (1982), besteak beste, zuzen kritikatu duen ohizko definizioak ez ditu jasotzen axola handiko zaizkigun alderdiak. Algora ezinekola zaigu, benetan ari bagara, galdera honi erantzutea: zeintzu dira euskaraz egiten duen komunitatea osatzen duten hiztunak? Eta -are zehatzago-nortzu dira hizkuntz hedatzaileak? Zeintzu dira eredu linguistikoak zabaltzen dituzten hiztunak eta noren euskara igaroko zaie belaunaldi berriei? Eta, nolakoa da beraien euskara?

Aztertu hiztunak

Nere lanak hiztun sorta jakin baten ekoizpena du oinarri eta aztergai. Aukera goragoko lerroetan agertu galderaren daitekeen erantzun bati dagokio. Baina arrazoiak ez ohi dira sinple eta erantzunak ere bat baino gehiago izaten dira gehienetan. Nere erantzunaren alde esan dezakedana aukeratu dudan hiztun sortaren ezaugarrietan dago funtsean. Egia esan, uste dut hiztun hauen ezaugarri linguistikoetan, soziolinguistikoetan eta beren jokabideetan aurki daitezkeela egungo euskal ekoizpenari buruzko zenbait giltza.

Hasteko, ez da erraza gogoan ditudan guztiak etiketa bakarraren bidez jasotzea. Nolabait esan daiteke klase heterogeneo batez ari naizela eta kidetzat jo daitezkeenak ere ez direla alor linguistiko guztietan berberak. "Hiztun-erdi" deitu izan dena eta Nancy Dorian-ek ematen dion erabilera malguenean, izan daiteke etiketarik erabilkorrena. Dena den, luze hitz egin genezake deitura honetaz, erabilera teknikoaren gurasoen idatzietan ere errealitate ezberdinak adierazten bait ditu sarritan. Hona hemen nik aintzakotzat hartu ditudan hiztun taldearen ezaugarriak.

1) Nolanahi ere, hemen axola zaizkidan hiztun guztiek elkarrekin dutena da beren *hizkuntz gaitasuna* ez dela erabatekoa. Mintzamolde honen zabaltasuna bere horretan hartu behar da, asko bait dira hiztunon hizkuntz gaitasunean aurki daitezkeen mailak.

2.a) *Hizkuntz jabekuntzari* dagokionean, esan daiteke hiztun hauen arteko gehienek euskara bigarren hizkuntza dutela eta haurtzaroa amaitu ondoren ikasi dutela, "euskaldun-berri" dira. Batzuen gurasoek ez zekiten euskaraz, beste batzuk hizkuntz katearen etenaren ume dira (gurasoek bazekiten baina ez zieten haurrei irakatsi), nahiz eta maiz aski txikitandik euskara belarriz behintzat ezaguna izan.

2.b) Bada, ordea, euskara lehen hizkuntza edo beren lehen hizkuntza bietako bat (gaztelerarekin batera ikasia, alegia) duten hiztunen artean multzo bat hemen aztergai dugun hiztun klasearen azpimultzotzat eman daitekeena. Hizkuntz alor batzuetan hiztunon ekoizpen linguistikoari "euskaldun berrien" ezaugarriak antzematen zaizkio. Horregatik sartu ditut azterkizun honetako behinbehineko azpialtal bezala, nahiz eta posible izan ikerketa sakonagoek talde honen mugatze zehatzagoa ekartzea.

3) Aztergaiaren hirugarren ezaugarria: aintzakotzat hartu dudan hizketaren iturri nagusi den hiztun klase honetako kideak, esate baterako, irakasleak (sarritan euskaraz irakasten duen jendea), irrati-telebistetako hizlariak, kazetariak, kantariak, politikariak eta euskal filologi ikasleak dira. Ez da zaila ikusten zer den guztion euskararen azterketak zergatik merezi duen: *eredu linguistiko*en *hedakuntzarako* duten indar apartagatik.

Arazo hau oso kontuan hartzekoa bada ere, askotan ahazten da. Antropologilari, hizkuntzalari eta dialektologilariak euskara "eder" eta "jatorra" bilatzen dute, ziurrenera egungo hizkuntzaren azterketarako oso garrantzitsu daitezkeen datu asko albora utziaz. Funtsean, hiztun *modernoen* hizkuntza ez da analizatzen (gehienez ere, modu global eta zabarrean kritikatu egiten da batzuetan). Haatik, esango nuke hauxe dela belaunaldi gazteei igaroko zaien euskara eta ez mendiko artzaiarena edo hizkuntz-talde bezala desagertzeaz dauden arrantzaleena, esaterako.

4) *Moderno* esan dut eta beharbada berau da esku artean darabilgun arazoa egokien harrapatzen duen adjetiboa, hain zuzen ere hiztun "berriak" (beraz, modernoak) edota "zaharrak" baina hizkuntz alor berri-modernoetan bait dira interferentziei erraztasun handien eskain diezaioketenak eta, hartara, hizkuntzaren bertsio desbideratuenak erabiltzeko joera handiena izango dutenak.

5) Hizkuntza erabiltzeko duten *motibaketaren* aldetik hiztunok oso jarrera baiezkorra agertzen dute oro har eta sakon konbentziturik egoten dira euskararen berebiziko garrantziaz. Honek lagundu die hiztunoi euskara ikasteko saio gogorrean (ez bait da txantxetako gauza euskara ikastea gazteleratik datorren batentzat) eta euskaldun zaharren azpimultzokoei euskara batua menperatzeko ahaleginetan.

6) Honekin datorkigu azterkizun dugun taldearen ezaugarri funtzeskoenetako bat: hiztunok *euskara batua* erabiltzen dute jendaurrean ari direnean eta, batzuek, baita beste edozein egoeratan ere. Eta badira inguru honetan euskara batuari buruz kontuan izan beharrekoak. Batetik, euskara batua aski berria da, euskara batuaren erabileran hiztun guztiok dugularik gutxieneko segurtasunik eza. Bestetik, euskara batua prestigioduna da, normalean euskalkiak baino dotoreagotzat (hobetzat?) hartzen delarik. Bigarren kontu honen oinarrian bi gauza daude: a) erabat-gai diren hiztunen alfabetatze maila eskasa edo deusa, norberaren euskalkiarekiko jarrera ez delarik duela urteak zena baino hobea honetarako arrazoiak bestelakoak badira ere (gogora zenbait aiton-amonen konplexua beren biloben euskara ikastoleroaren aurrean); b) hizkera zainduaren eredu bateratu emankorrik ez izatea, honek euskara batuaren ahozko bertsioen garapen azkar eta inprobisatua dakarrelarik. Kontuan izatekoa da euskara batzetik ofizialtzera hamar bat urte besterik ez zela igaro eta, oraindik gizartearen onarpena test-aroan zegoelarik, betekizun berriak samaldan etorri zitzaizkiola hizkera jaio berriari (hizkuntzen bizitza erritmoak gizakionak baino askoz motelagoak izaten dira-eta).

Hiztun modernoek euskara batua erabiltzea eta betidanikako euskaldun zaharragoek euskara batua ez menperatzeak, edo batere ez ezagutzeak, ondorio esanguratsuak ditu. Euskara batuaren ezagutzak modernoek beren buruarekiko konfidantza ematen die, behar bezain osoa ez den hizkuntz gaitasunaren ordain gisa, komunikazio gaitasun ia osora hel daitezkeelarik beren euskararekin. Honela hiztun gai eta ez-gaiak bereizteko irizpidea lausotu eta mugak izkutatu egiten dira. Ondorioz, hiztun osasuntsuen epai ahalmena ahuldu egiten da eta hizkuntzen iraupen linguistikorako zutabeetako bat izan ohi dena pipiak jota agertzen zaigu.

Begiratu gertaera linguistikoak

Rock kontzertuetatik, irakasle biltzar edota bileretatik (eta beren emaitza idatzietatik), telebistatik, irratitik eta aldizkarietatik jasotako datu linguistikoak aurkeztu nahi nituzke hemendik aurrera. Analisia eta azalpideen proposamena batzuetan bestetan baino garatuagoa da, guztiek ere lan sistematiko eta sakonagoa merezi dutelarik. Uste dut honakootan erabiltzen dela euskararik eraginkorra ez bada, eraginkorrenetakoa behintzat eta oso aztergai aproposa eskaintzen dutela gai dugun arazoaz aritzeko: hizkuntz interferentzia, iraupena eta noraino ukatzen duten elkar bi kontzeptuok.

Hautatu ditudan adibideak hizkuntzaren eta gramatikaren osagai ezberdinei dagozkie. Espero dut aukera honek ikuspegiaren osotasunerako balio dezala eta ez nahasketarako. Egokitasun-desegokitasunaren arabera ere ez dira denak maila berekoak, uste dut, dena den, guztietan iger daitekeela interferentzia-iraupena-galmena mugaren aztarna.

Fonologia edo hizkuntzaren ebakeraz

Ez dut askorik esango. Besterik gabe hizkera berri-modernoaren ezaugarri nabarmenena aipatu nahi nuke: arau bateraturik eza. Ondorioz, bi joera aurkitzen dira hitunen ahozko praktikan. Batzuek aldakuntza fonologikorik ez egitearen aldeko agertzen dira eta ia idatzi bezala ahoskatzen dute; beste batzuek eskura aurkitzen duten edozein aldaketa egiten dute ahal duten guztietan. Honen emaitza larriena hizkuntz heriotzari buruzko estudioetan aurkitu ohi den monoestilismoa da, idatzi bezala ebakitzen dutenen hizkera pedanteegi suertatzen delarik ingurune batzuetan eta besteena, etxekoegi egoera formalagoetan.

Gainera, sarritan fonologiazko erregelen gehiegizko erabilerarekin batera hizkuntzaren beste osagaien kaxkartasunaren kontrastea aurkitzen da (morfologiazko numero eta kasu markena, adibidez). Gehiegizko erabilera hau palatalizazioarekin aurki daiteke, besteak beste. <Ministroak eman ditte emaitzak> (<tt>= t bustia) bezalako esaldia erreportai neutrorako desegoki liteke konnotazio xamurregiagatik agian, batez ere palatalizazio txikigarria galtzen ari diren hitzunengandik etorrira. Aintzakotzat hartzekoak dira zentzu honetan <Ze haur zintzoa!> (eta ez, <txintxo> txikigarria), donostiar heldu batek ume txiki bati esana, eta antzekoak.

Morfologia edo hitzak osatzeaz

Morfologiari dagozkion adibideen zerrenda interferentziaren adibide garbientakoa den **genero markaren** sarrerarekin hasiko dugu. Genero markaz zentzu estuan ari gara, ez alegia hiztegian edo atzizki bakan batzuen bidez adierazten den bizidunen sexuaren adierazpenaz, edukiaren aldetik arrazoirik ez duen beste marka hutsik gramatikazko eta formalaz baizik. Euskal filologiako ikasle zenbaitentzat erabat normal diren <bokal anapriptika> eta <linguistika diakronika>k garbi erakusten dute morfologikoki generoa markatu behar berria gazteleraz dituen marka formalekin etorri zaigula. Duela gutxirarte honelako adjetiboak beren marka ezmarkatuarekin mailebatzen genituen gazteleratik (<bokal anapriptikoa> alegia). Are bortitzagoa da izen mailebatua ezik itzuliarekin: <uhin akustika> Gogora <uhin>ek itzultzen duen <onda> femeninoa dela gazteleraz: itzulpena generoa eta guzti sartzen da orain arte halako arau morfologikorik izan ez duen hizkuntzara.

Gehikuntza baten ondoan, kenketa bat aurkeztuz, **pluraltzailearen** galmenari nahi nizkioke lerro batzuk eman. Zalantzarik gabe, hau ez da generoa sartzeak adierazten duen morrontzaren paraleloarekin jarraitzea baizik: objetuaren plurala aditzean markatzea gaztelerak ez duen behar morfologikoa da eta maiz baino maizago galtzen da egungo euskarari, maiz baino maizago entzuten direlarik moeta honetako esaldiak: <esaldi hauek plural ezaugarriak dute>. Ausartuko nintzateke esatera, batipat agian aditz trinkoetan, euskara lehen hizkuntza dutenengan ere aski usu jazotzen dela. Komuntadura honen balio-hustutzearen osagarri gertatzen dira kontrako adibideak (<negoziaketak hasi arte ez zituzten hauen berri emango>).

Izen eta izenkien **deklinabideari** begira jartzen bagara, berriz, atzizkien balio-hustutze modukoa nabaritzen da. Nolabait, kasu atzizkiak gaztelerazko preposiziozko itzulkidearekin baliokidetzen dira erabat eta gaztelerazkoa erabiliko litzatekeen guztietan eta gaztelerazkoa erabiliko litzatekeenean bakarrik erabiltzen. Ongi ikusten da esana gaztelerazko de preposizioak izan ditzakeen euskarazko <-ko> eta <-en> ordain bien kasuan. Dirudenez nagusitu dena <-ko> da, askotan behintzat, izan dezakeen leku-balioa erabat galduaz eta <zakuko gizona> (ez zakuan dagoen edo zakutik ateratzen den gizona adierazteko, baizik zakua duena) bezalakoak sortuz. Honelakoa da <klaseko sindikatoa> ere, baina hau hitz konposaketa faltari dagokio eta ez <-ko> eta <-en> nahasteari (erkatu <motoko karneta eskuratzeko...> ere). Agian <intermediario> esateko <bitartekari> rantzako joera hemendik uler daiteke: <bitarteko> eta antzekoen <-ko> hori gaztelerazko <de>rekin berdindu eta mugatua geratu delarik erabat. Dena den, <gure hibaiei erasoan aurka> edota <irakasleekiko inkesta> (irakasleei buruzko inkesta adierazteko) bezalakoek adierazi legez, itzulpena bakarrik ez da beti nahikoa gertatua ulertzeko. Honek arazoa larriagotu egiten du, izan ere, honelakoetan interferentzia baino areago doan kaltearen susmoa hartu baitaiteke adituen esanera.

Baina kolpe handiena ziurrenik **mugagabea** ari da hartzen. <Zenbait fakultateetan mahairik jartzerik ez da izan> bezalakoak gehiegitan agertzen dira nahigabeko hutsarena sinesteko. Eta, batzuetan plurala bada mugagabearen ordeaz azaltzen dena (<fakultateetan>), beste batzuetan singularrak hartzen du euskaraz

numerorik behar ez lukeenaren lekua: <edozein kontratu administratiboa>, <edozein erantzunarekin>, <[euskara] Euskal nazioaren izaeraren osagarria da> (ez al du beste osagarririk?).

Mamitsua izan daiteke <rutinaren morroiak bihurtu gara> (Hertzainak, "Aitormena") bezalako en iruzkina. Hori esan nahi al dute ala *rutinaren morroi* esan nahi dute? Kontua da ez dutela gaizki esaten: hil dena galdera bera da; *ezin eutsi izan ginana* esatean hausten dena baldintza formal morfosintaktiko hutsa da. Bestean, esanahi bereizkuntza bat (morfologikoki) markatzeko beharra da galdu dena. Honekin ez dut esan nahi idazle eta kantariek hizkuntz irakasle izan behar dutenik (beren egitekoa ez da hori). Beraiek hizkuntza erabili egiten dute eta egina dagoen hizkuntza behar dute komunikaziorako. Gu, hizkuntzalariak gara horren analisia eta diagnosis egin behar dugunak. Ez dut uste, bestalde, Gabiren segitzaile ugari eta maiteminduek hitzun-erdtzat dutenik (nik ere ez nuke bere hizkuntz gaitasuna zalantzan jarriko: hizkuntza bera da zuloak irekitzen ari dena, hauek seinaleak dira). Salbatzeko gramatikagileen lana bezainbat behar da rockeroek erabiltzea eta gazteentzat gauza moderno, bizi eta egunerokoa ere izatea (gure zibilazio honetan rockik egiten ez duen hizkuntza apenez esan daiteke bizirik dagoenik).

Kasu honetan gazteleraren interferentzia baino areago iristen garela garbi agertzen da. Gaztelerak artikuluz marka dezakeen diferentzia (esclavos / los esclavos) ordainik gabe galtzen du euskarak singular / plural besterik bereizten ez duen numero sistimara bihurtzean. Ordainik gabeko galtze hauek, konpentsazio gabeko kenketa hauek dira azterlari optimistenak ere (Sasse 1990, esate baterako) ikarutzen dituztenak. Hau mailebatze soiltzat ezik galmenaren seinaleztat hartzen da.

Hizkuntzaren ahalmenaren murriztea **hitz eraketaren** atalean (konposatu eta eratorrietan) azaltzen da garden. Nere aurretik ibili eta nik baino askoz azterketa luze eta sendagoek egin dituzten hizkuntzalariak (Dressler, Tsitsipis, Hymes, e.a.) era batera edo bestera adierazi izan dute hizkuntza ahulduen gertakari hau. Ikusten da, nolabait, eguneroko komunikazio arrunterako hitzunen etorria oraindik emankor denean ere, hizkuntzak utzi egiten diola etengabeko asmakizun iturri izateari. Norbaitek sendo aztertu beharko luke euskal bertsolarien hizkuntza ikuspuntu honetatik. Nik nahiago dut oraingoz errazago neur ditzakedanez mintzatu eta, esate baterako, publizitatea datorkit burura. <En vacaciones / más precauciones> / <Oporretan arreta gehiagoz> bezalakoetan sorkuntzazko bilakabidea zein hizkuntzatan gertatu den garbi dago (errima eta neurriak nahiko). Osasuntsu eta beregainagoa zen askoz Donostiako lehen <self-service>ari jarri zioten <har ta jan> hura.

Euskarazko sormenik ezak azal diezaguke zergatik uzten diren <esperimentubidezko> bezalako hitz elkartuak <esperimental> bezalako mailebuen mesedetan. Bide honetatik ere balegoke zeresanik <orokorrean> mintzamoldearen arrakastaz eta <oro har> bezalako en baztertzeaz. Gorago deklinabide atzizkiez esanak balio du hemen ere, nere ustez. <Orokor> gaztelerazko <general> ekin berdindu da erabat eta ez da gehiago hitz eratorritzat hartzen. <Oro> hitzak bere izana galdu du. Halaber esango nuke egungo <ongia> eta <gaizkia> askotan areago direla gazteleraz pentsaturikako <el bien> y <el mal> mintzamoldeen itzulpen, euskara zaharragoen erabilera ikasia baino. Susmagarria ez da berez <ongia> edo <gaizkia> esatea, <gaitz>

eta <ontasun> desagertzea baizik.

Hizkuntzaren sorkuntz indar handia den hitz eraketaren atal honetan oso dira komentagarri gardentasuna (beraz oparotasuna eta balioa) erabat galdu duten konposatuok: <Ikasturte Akademikoa> (zertarako <akademiko> urtea *ikasturtea* bada?) eta <izenpetu hemen> (<izenpetu>ren egitura emankor balitz, <hau> eskatuko luke eta ez <hemen>, baina gazteleraz <firme aquí> esaten da...).

Hitz eraketaren atalean bada kontrakoa dirudien oso fenomeno interesgarria, eratorpenaren gehiegizko emankortasuna, nonbaiten kokatzekotan eratorpen mekanismoen suntsitze orokorrean koka litekeena agian. Nondik hasi bestela honakoon ugaritasuna azaltzen: <zilegizko> (<zilegi>ren ordez), <antzekotasuna> (<antza>ren ordez), <indartasuna> (<indarra>ren ordez), <aipaketa> (<aipu>ren ordez), <betikotasunezko> (<betiko> ren ordez)? Arrazoiak arrazoi, garbi dago eratorpen honek ez duela hitz eraketak berezko duen hiztegia aberasteko eginbidea betetzen, edukirik gabeko azalaren ugaritzea dela.

Hitzak, hitz andanak, mintzamoldeak

Dorian eta bestek ere aipatu izan dituzte hitzun ez-gai "asmakizunak" beren lanetan. Campbell eta Muntzel-ek azaltzen duten markatuaren hedatzeak euskararen azterkizun ditudan hitzunengan aurkitu izan dudana ezaugarri bat dakarkit gogora. Markatua "berezia" da funtsean eta hitzunontzat berezia gaztelera ez dena da, alegia gazteleraz ez daudenak emankorragotzera jotzen da.

Gazteleratik bereizteko grina arauen aldrebesteraino irits daiteke eta hona hemen izen-adjetibo euskal hurrenkeraren alderantzizkatzea: <tripartito eskaintza>, <frantses ministroa>. Halaber, <egin> aditza (<joan egin da> bezalako egituretakoaz ari naiz) behar baino gehiago erabiltzen da horrela bere balioa erabat urtzen delarik, baina hau berez izan liteke artikulu bat eta adibideetarako testuinguru osoa bestetan baino beharrezkoagoa da.

Sail honetakoa da dagoeneko askotan esanahia galdu duen <xe> atzizkia: badago <hemen> eta <hau>rik gabe, beti edo ia beti <hementxe> eta <hauxe> esaten duen hitzunik. Kontrasterik ezean, atzizkiak galdu egiten du egiteko indargarria.

Hitanoa ere gehiegi erabiltzen da, gehiegizko erabilerak desegokitasun soziolinguistikoa dakarrelarik. Alde batetik monoestilismoa indartzen du eta, bestetik, sexu bietako entzuleak daudenean bat hautatu beharra sortzen da (gehienetan gizonezkoena ateratzen delarik garaile...).

Gehiegizko erabilera guztiok hizkerari kolore jatorra ematen dioten mintzamoldeei dagozkie, batzuk hizkuntzaren ikasketaren aldetik zailenetakoak dira gainera (esate baterako, hitanoa). Esango nuke honelakoak egiten dituzten hitzun

gehienen integrazio-motibaketa ez zaiola arrotz hizkuntzaren erabilera honi. <Kaixo> lagunarteko agurraren arrakasta gaindiezina ere hemen kokatu beharko litzateke ziurrenera, monoestilismoaren ordezkari nagusien artean.

<Lehenengo eta behin> analizatu gabeko mintzamolde erabiliegien artean kokatzera ausartuko nintzateke. Baita ere, zalantza gutxiagorekin, hiztegiaren alorrean aukera bakarria dirudien <porrot>, hizkera mailaren aldetik maiz desegoki suertatzen dena eta <huts egin>, <huts eman> eta abarren galtzea ekarri duena.

Honelakoez at, berrikuntza, modernotasuna gazteleraren eskutik dator, mintzamoldeak gazteleraz modan jarri orduko ia irentsi ditu euskarak: <informazio puntuala>, <jende mailan>. Esango nuke <asuntua> ere <kontua> baino modernoago eta arruntagozat jotzen dela <kontua> baino gaztelerazko bere ordainetik gertuago gelditzen delako, baina agian berritasuna da besterik gabe... Antzeko zerbait esan al daiteke <lau lagun> esan beharrean <lau tipo> esateaz? Faktore gehiago ere egon daitezke, baina dudarik gabe gazteleraren hurbiltasunak lagundu egiten du hitz bati martxa, adierazgarritasuna, emateko orduan eta horrek ez du asko esaten hizkuntzaren indarraren alde.

Sintaxia edo esaldiak osatzeaz

Oraindik ikerlanaren hasieran gauden honetan normala da zatirik handiena nabarmenen gertatzen den morfologian ematea. Datu ugari eta komenta-errazagoak eskaintzeaz gain, euskararen osagai aberats eta gaztelerarekiko bereziarena izanik agian berau da bestela ere oparoena honelako lanetan, baina hau ziurrago esateko sintaxiaren (eta fonologiaren, eta hiztegiaren) azterketa sistematiko eta sakonagoari itxaron behar diogu. Oraingoz eta agindutako erretratu osoa burutzeko, eman ditzagun ezaugarri pare bat beste askoren artetik.

Beste hizkuntza ahulduetan ere aurkitu izan den ezaugarri orokorretik hasita, esan behar da antzematen dela euskaraz ere egitura sintaktikoaren sinpletzea. Ez dut esan nahi beti gertatzen denik, baina maila bereko testuan gazteleraz onartuko ez genukeen sinpletasuna (eta sinplekeria) aurki daiteke euskaraz. Adibide bezala ez dago gaizki telebistari buruzko hau:

«(...) Eguneroko albisteaz gain, astez aste hemen eta munduan gertatzen diren hainbat gai aztertzen dituen programa da. Informatibo honetan erredaktore eta erreportari ugari parte hartzen dute. Eguneroko albistegietan baino erreportai luzeago eta sakonagoak eskainiz. Beti ere gaurkotasuna duten edo astean garrantzia izan duten albisteak ematen dira. Programa bakoitzean lau edo bost gai ukitzen direnez, akatsa, informazio zabalago baten beharra da. Gai espezifiko batzuen azterketa sakonagoa (...)».

Egitura pasiboak, espainiar erara, izugarri ari zaizkigu ugaritzen (euskaraz

pasiborik dagoen ala ez dagoen beste gai bat da). <Halako letragatik representatua da> bezalakoetan gaztelerazko itzulpen garbia dago, beste batzuetan, ordea, gauzak ez dira horren erraz azaltzen, nahiz eta okerra zalantzarik gabekoa izan: <kritikatua izan da beste partiduetako kideengandik>.

Egituraketa mimetiko honetan agertzen zaizkigu <ez dakit zoriontsu bazara> bezalakoak (ez al da, besterik gabe <no sé si eres feliz>?). Asko dira adibideak, gero eta gehiago ziurrenera eta moeta askotakoak, ez beti euskaldun berrienak (<etorri da gizon bat zurekin hitz egin nahi zuela>, <zurekin hitz egin nahi zuen gizon bat etorri da> nere belaunaldiko lehenengo ikastolakumeengan tipikoa da guztiz). Gutxienez, gero eta gehiago dira gazteleraz dakigulako bakarrik ulertzen ditugun egiturak. Gazteleraren erabilera hau zaila da harrapatzen, izan ere oso bait gara elebidun eta oso nahasten bait zaizkigu geure bi hizkuntz gaitasunak, gaztelerazko eta euskarazkoa hizkuntza erabiltzean bai hiztun eta bai entzule edo irakurle bezala. Zaila bai, baina ez ezinezko, nork ukatu honakook ezin analiza daitezkeela gazteleraz baliatu gabe?: <(…) SOS deiarik ez da jaso pentsa arazten duena (…)>, <hori egitera mugatzen da>, <irregulartsunekin amaitu da>, <ukatu egiten dira bandera agurtzera>, <uztazu hori neuk erabakitzen>, <lider fanatiko bati suposa dakioken [zerbait]>, <batailarik koantitatiboki handiena planteiatuko zuela>, <independentzia da aukerarik egokiena kitatutzat emateko historian luzatu den gatazkari>, <gustatuko litzaidake mantendu bi giro horiek>. Garbi dago hiztunok euskaraz etorri handikoak direla eta komunikaziorako zailtasunik ez dutenetakoak.

Ondorio gisa edo zenbait badaezpadako argibide

Azpimarkatu nahi nuke ez naizela ari proposatzen euskara hil zorian dagoela, baina zenbait datu aintzakotzat hartzekoak direla uste dut eta hizkuntz heriotza deritzona ikusmolde oparoa izan daitekeela horrelakoen azterketa eta ezagutzarako. Gauzak soziolinguistikaren aldetik hartuta, esan daiteke hiztun kopurua nahikoa txikia dela gazteleraren presio handia jasan behar izateko eta egungo zenbait gertaera gutxienez anbiguoak dira. Gazte jendeak euskal ikastetxe batzuetan atsedendietan gazteleraz egitea, euskara bidaietan bakarrik erabiltzea, eta abar gauza ezagun baina larriak dira. Are larriagoa esan nahi duenagatik eta izan ditzakeen ondorioengatik oraintsuko euskararen kontrako jarreraren lotsagabetzea eta botu-biltzea.

Gainera oraintxe ari da azken hiztun erabat osasuntsuen belaunaldia desagertzen, ingurune elebkarretan hizkuntza erabili duten gure aiton-amonena alegia. Beraiekin doa hizkuntza eredu bat eta hizkuntzaren aro bat betirako. Gelditzen garenok erremediorik gabe eta gehiago edo gutxiago, baina elebidun gara. Gainera, asko euskaldun berri dira eta denok gara euskaldun berri zenbait alorretan hizkuntza alor horietan berria den neurrian behintzat. Eta euskarak ohizko ez zituen alor askotan behar eta nahi dugu euskara gaur, askotan eta azkar... Dena den, uste dut hizkuntzaren osasunari dagokionean, agian ez gatozela guztiz bat hizkuntzalariak eta soziolinguistak (munduan beste leku batzuetan gertatzen den bezala) eta akademiaren alde bion artean politikariek soziolinguisten ikuspegi optimistagotik gertuago izaten direla: nahikoa ote da euskara gaztelerarekiko "desberdina" izatea (eta norainoko desberdintasunaz)

euskarak irauten duela esateko?

Atera diren datu eta adibideez esan nahi dut duten gauzarik larriena ez dela gertatzea, berez agian ez dago gaizki delako hitz edo egitura erabiltzea, dakarten beste forma eta egituren baztertzea baizik. Esate baterako <kontsideratu> erabiltzea euskaraz ez da berez txarra, hizkuntzaren osasunerako kaltegarri dena <tzat hartu>, <tzat jo> bezalako baztertzea da (behar dituelako. Modernotasuna gazteleratik sartzea ez da berez txarra, kezkarri dena da gazteleratik bakarrik sartzea eta bat euskaraz egitean moderno (ez behintzat kursi) sentitu ahal izan dadin euskaraz bertan ez sortzea.

Euskara batuaren erabilerak zenbait ondorio korapilatu badakartza ere, ez nuke nahi lan honen ondorio bezala euskara batuaren aurkako susmorik ateratzea. Edozerk du bere prezioa eta hizkuntzaren iraupenerako ezinbestekoa den batasunak ondorio nahasgarriak izan ditzake hizkuntzaren eremu eta erabilera batzuetan. Hizkuntza ere, gu geu hiztunok bezalaxe eta horrexegatik hain zuzen, ez da izaki monolitikoa zati eta azpizati bizi asko eta askoitzak dituen baizik (horrela da den bezain komunikazio tresna zoragarria -zentzu guztietan). Euskararen batasuna berandu iritsi zen, euskadun berriak ere gazteak dira/gara oso, berandu etorri zaio hizkuntzak ezinbesteko duen indar berria. Berandu, baina ez beranduegi, ez bait da munduan hizkuntzarik egoera politiko eta sozioekonomiko txarrenetik ere bere hiztunen jarrera, jokabide, identifikazio eta ekintzek atera ezin dutena (Dressler-ek 1988an azken orrialdean esandakoaren itzulpen libre xamarra).

Aipatu autore batzuk

Dorian, Nancy. 1977. "The problem of the semi-speaker in language death". *International Journal of the Sociology of Language* 12, 23-32.

Dorian, Nancy. 1982. "Defining the speech community to include its working margins". *Sociolinguistic Variation in Speech Communities*. S. Romaine, arg. London: Arnold, 25-33.

Dressler, Wolfgang U. 1988. "Language death". *Linguistics: The Cambridge Survey IV*. F. Newmeyer, arg. Cambridge University Press, 184-192.

Sasse, Hans-Jürgen. 1990. "Theory of Language Death" und "Language decay and contact-induced change: similarities and differences". *Arbeitspapier* 12. Institut für Sprachwissenschaft, Univ. Köln.

Miren Lourdes Oñederra,

**EHUko euskal filologiako irakasle titularra
Filologia eta Geografi-H^a Fakultateko euskara dekanordea**